

Belén Pascual
Ma. Antònia Gomila
Joan Amer

Els programes d'educació familiar en el context escolar i comunitari a Espanya davant del canviant rol socioeducatiu de les famílies

Resum

Aquest article revisa els programes d'educació familiar existents a Espanya, que es desenvolupin en els àmbits escolar i comunitari. Els continguts del treball inclouen una descripció d'aquests programes, observant diferents tipologies d'intervenció socioeducativa. La metodologia ha consistit en la recerca bibliogràfica i a internet sobre aquesta mena d'experiències, per posteriorment fer-ne una anàlisi documental. En relació amb les conclusions, detectem un major pes de les propostes d'educació parental i no del conjunt de la família, així com una presència majoritària de programes de tipus universal en els programes acollits des del context escolar i més programes de tipus selectiu en aquells impulsats des del context de serveis socials. Quant als programes en context escolar, sovint assumeixen que tots els participants tenen la mateixa disposició per implicar-se en els programes. Pel que fa als programes en el context de serveis socials, la majoria s'acaben centrant en l'actuació sobre els eventuais dèficits de les famílies participants.

Paraules clau: Parentalitat, Educació familiar, Programes d'educació familiar, Relacions família-escola

Los programas de educación familiar en el contexto escolar y comunitario en España ante el cambiante rol socioeducativo de las familias

Family Education Programmes in School and Community Contexts in Spain and the Changing Socio-educational Role of the Family

Este artículo revisa los programas de educación familiar existentes en España, que se desarrollen en los ámbitos escolar y comunitario. Los contenidos del trabajo incluyen una descripción de dichos programas, observando diferentes tipologías de intervención socioeducativa. La metodología ha consistido en la búsqueda bibliográfica y en internet sobre este tipo de experiencias, para posteriormente realizar un análisis documental. En relación con las conclusiones, detectamos un mayor peso de las propuestas de educación parental y no del conjunto de la familia, así como una presencia mayoritaria de programas de tipo universal en los programas auspiciados desde el contexto escolar y más programas de tipo selectivo en aquellos impulsados desde el contexto de servicios sociales. En cuanto a los programas en contexto escolar, en ocasiones asumen que todos los participantes tienen la misma disposición para implicarse en los programas. En cuanto a los programas en el contexto de servicios sociales, la mayoría se acaban centrando en la actuación sobre los eventuales déficits de las familias participantes.

Palabras clave: Parentalidad, Educación familiar, Programas de educación familiar, Relaciones familia-escuela

The aim of this article is to review existing family education programmes in Spain being run in school and community contexts. The contents of the article include a description of these programmes, which adopt different typologies of socio-educational intervention. The methodology consisted in systematic bibliographical and internet research, and subsequent documentary analysis. Regarding the conclusions, we found a greater presence of programmes for parental rather than whole-family education. Also, in the school context there is a prevalence of universal programmes, whereas the social services tend to implement more selective programmes aimed at specific groups. Similarly, programmes in the school context often assume that all participants have the motivation and readiness to get involved in the programmes. In relation to programmes in the context of community care services, even though they present a systemic model of intervention, most of those analysed end up focusing on intervention in the specific deficits of the participating families.

Keywords: Parenting, Family education, Family education programmes, Family-school relations

Com citar aquest article:

Pascual Barrio, Belén; Gomila Grau, Maria Antònia; Amer Fernández, Joan (2015). "Els programes d'educació familiar en el context escolar i comunitari a Espanya davant del canviant rol socioeducatiu de les famílies". *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 59, p. 128-144

▲ Introducció

Diferents informes de la Unió Europea (Comissió Europea, 2011; Comissió Europea, 2012) i l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE, 2011) apunten la importància del rol parental i familiar en el desenvolupament relacional i cognitiu dels nens i les seves conseqüències en l'àmbit de les desigualtats educatives. Amb l'objectiu de promoure el desenvolupament dels infants (Ochaita i Espinosa, 2012), en aquest article subratllem la importància del treball socioeducatiu amb famílies. Conscients que les estructures familiars han canviat i continuaran canviant, considerem que cal incidir educativament en les dinàmiques familiars. En el desenvolupament dels nens influeixen dinàmiques familiars com el tipus de relació pares-fills, les actituds i pràctiques parentals, les actituds institucionals i informals dels pares amb les escoles i esferes de l'educació no formal, i el nivell d'implicació parental en l'educació dels fills (Deslandes, 2010; Riera, 2011; Sallés i Ger, 2011; Torres i Rodrigo, 2014).

Els canvis en l'organització familiar en el pas de la família tradicional a l'anomenada família plàstica (Sáez, 2008) han comportat canvis en la funció socioeducativa de les famílies. La major incorporació i permanència de les dones en el mercat laboral, el pas de la família extensa a la família nuclear, el creixement de les tasques de divorci i l'augment de les famílies monoparentals, entre altres factors, són elements que impacten en les formes que adopta el rol educatiu de les famílies (Alberdi, 2006; Cea d'Ancona, 2007; Brullet i Marí-Klose, 2008; Cánovas i Sahuquillo, 2010; Moreno, 2012; Tobío, 2012).

També el rol del pare ha canviat, i ha adquirit un pes major en la criança i educació directa dels fills, així com també en l'organització de la vida domèstica i familiar (Meil, 2006; Cardús 2000). La pluralitat d'estructures familiars, amb l'aparició de noves figures i nous rols també exerceix una influència important de l'educació dels fills, l'educació i el benestar psicològic dels quals ha passat a ocupar un lloc central en l'ordre de preocupacions de la família i especialment dels pares (Cardús, 2000; Loizaga, 2011). La diversitat cultural que defineix les societats occidentals actuals ha aportat també diferents maneres d'entendre els rols i les funcions de les famílies.

A més, segons Collet i Tort (2012), les diferències en les socialitzacions familiars entre les diferents classes socials és important. D'una banda, trobem, d'acord amb aquests autors, models de socialització amb èxit, flexibles, amb una forta inversió en temps i recursos, i adaptats a la societat global o del coneixement. D'altra banda, trobem models desorientats de socialització familiar, principalment entre les classes populars, atrapades entre un model autoritari passat i un altre relacional i democràtic del qual no tenen gaires habilitats ni referents.

Els condicionants socioeconòmics i polítics

La funció socioeducativa de les famílies està en part influenciada per factors o condicionants de l'entorn

La funció socioeducativa de les famílies està en part influenciada per factors o condicionants de l'entorn com, entre d'altres, factors de tipus socioeconòmic i de tipus polític (Flaquer, 2004; Esping-Andersen, 2007; Riera, 2011). Les classes socials, els llaços comunitaris, el regim de benestar i les seves polítiques familiars, tots ells són condicionants que impacten en el rol educatiu de les famílies.

Esping-Andersen (2007) subratlla la necessitat de la inversió pública en el desenvolupament dels fills, per garantir la igualtat interfamiliar –entre famílies de diferents classes socials– i intrafamiliar –que no es produeixi desigualtat de gènere entre els membres de la parella a l'hora d'accedir al mercat de treball o de definir les estratègies laborals familiars.

La Unió Europea (UE) subratlla que les administracions juguen un rol clau en el suport a les famílies, a través de tres components clau de la política familiar: les prestacions públiques i beneficis fiscals, les mesures per conciliar la vida laboral i familiar i la cobertura de serveis d'atenció infantil (Consell de la UE, 2006). A més, a través de Recomanació Rec (2006)19 del Comitè de Ministres als estats membres sobre polítiques de suport a l'exercici positiu de la parentalitat, la UE proposa polítiques i mesures de suport a l'exercici de la parentalitat. Les recollim a l'apartat següent.

Recomanació de la Unió Europea de les polítiques i mesures en l'àmbit del suport a l'exercici parental

1. Adoptar un plantejament basat en els drets: cosa que significa tractar els fills i els pares com a titulars de drets i obligacions.
2. Basar-se en una elecció voluntària dels individus interessats, tret dels casos en què les autoritats públiques es vegin obligades a intervenir per protegir l'infant.
3. Reconèixer que els pares són els principals responsables de l'infant respectant sempre l'interès superior de l'infant.
4. Considerar els pares i nens/es com a subjectes que comparteixen de manera adequada l'establiment i implantació de les mesures que els afecten.
5. Basar-se en la participació igualitària de pares i mares i respectar la seva complementarietat.
6. Garantir la igualtat d'oportunitats dels nens/es amb independència del seu gènere, estatus, capacitats o situació familiar.
7. Tenir en compte la importància d'un nivell de vida suficient per possibilitar l'exercici parental positiu.

8. Basar-se en un concepte d'exercici positiu de la parentalitat clarament expressat.
9. Adreçar-se a pares i agents principals amb responsabilitats socials, sanitàries i educatives i d'atenció infantil i que també han de respectar els principis de l'exercici positiu de la parentalitat.
10. Reconèixer els diversos tipus d'exercici parental i situacions parentals mitjançant l'adopció d'un plantejament pluralista.
11. Adoptar un plantejament positiu cap al potencial dels pares, particularment prioritzant una política d'incentius.
12. Tenir una perspectiva a llarg termini per garantir l'estabilitat i la continuïtat de la política.
13. Garantir que les normes comunes a nivell nacional o federal tinguin un caràcter mínim per fomentar nivells equivalents a nivell local i l'existència de xarxes locals de serveis que ofereixin mesures de suport a la parentalitat.
14. Garantir la cooperació interministerial, fomentant i coordinant les accions dutes a terme en aquest camp pels diferents ministeris i organismes interessats per tal d'implantar una política coherent i inclusiva.
15. Les polítiques han d'estar coordinades a nivell internacional, a través de l'intercanvi de coneixements, experiències i bones pràctiques en aplicació de les directrius sobre l'exercici positiu de la parentalitat.

Marc teòric: parentalitat i educació familiar

Els pares tenen un paper clau en la criança dels fills i és important analitzar les responsabilitats i conseqüències de l'exercici de la parentalitat (Parada, 2010; Sallés i Ger, 2011; Loizaga, 2011). El propòsit de la parentalitat és facilitar el desenvolupament òptim de l'infant en un ambient segur. És una tasca que inclou diverses característiques: sensibilitat respecte de les necessitats dels nens, comunicació social, expressió emocional i control disciplinari. Aquí es parteix de les aportacions del *Centre for parenting and research* (2006) sobre la parentalitat competent, així com sobre l'adaptabilitat a les circumstàncies i requeriments canviants de l'infant. Per adquirir l'adaptabilitat els pares han de ser capaços de resoldre problemes i comprendre les capacitats del nen/a. L'adaptabilitat està relacionada amb tres dimensions subjacents:

1. *Percepció*: coneixement del fill per part dels pares i del que passa al seu entorn i els efectes de la seva pròpia conducta en la situació.
2. *Sensibilitat*: el grau en què els pares connecten amb el seu fill.
3. *Flexibilitat*: l'habilitat dels pares per respondre de diferents formes, d'acord amb les necessitats o demandes del seu fill en situacions específiques.

Per adquirir l'adaptabilitat els pares han de ser capaços de resoldre problemes i comprendre les capacitats del nen/a

A partir de la Recomanació Rec (2006)19 de la UE sobre l'exercici positiu de la parentalitat, s'ha popularitzat el terme de la *parentalitat positiva*, per fer referència al conjunt d'accions que promouen i s'inclouen en l'àmbit de l'educació parental.

L'educació parental consisteix en l'aprenentatge, entrenament i sensibilització d'actituds, valors i pràctiques, per part de les mares i els pares, per a l'educació dels seus fills (Boutin i Durning, 1997). Els principis de la parentalitat positiva hi contribueixen (Sanders, Markie-Dadds i Turner, 2003):

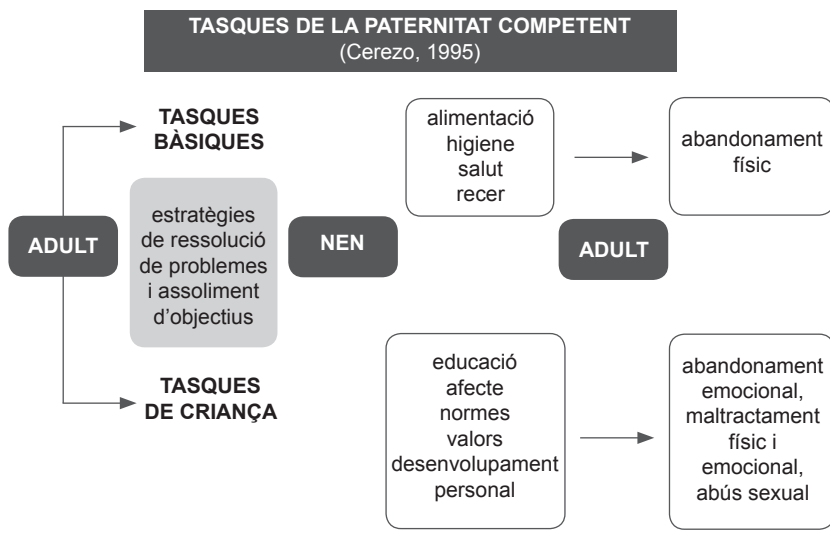
1. Garantir un ambient segur i d'interès en què els nens puguin explorar, experimentar i desenvolupar les seves habilitats.
2. Crear un ambient d'aprenentatge positiu estant disponibles quan els nens necessiten ajuda, cura i atenció.
3. Utilitzar una disciplina assertiva sent consistents i actuant amb rapidesa quan el nen es comporta de manera inadequada.
4. Tenir expectatives realistes en relació amb els fills i amb un mateix com a pare o mare.
5. Tenir cura d'un mateix com a pare o mare tot satisfent les necessitats personals.

La parentalitat s'exerceix en un entorn que depèn de tres aspectes: les capacitats parentals, les necessitats educatives dels fills i el context social

La parentalitat s'exerceix en un entorn que depèn principalment de tres aspectes: les capacitats parentals, les necessitats educatives dels fills i el context social. Respecte al primer aspecte, les capacitats parentals, Rodrigo, Máiquez i Martín (2010) exposen que les capacitats d'observació i reflexió dels pares, les expectatives sobre el futur dels seus fills, l'habilitat per resoldre conflictes i la implicació en la tasca de ser pares són condicionants que incideixen en l'exercici de la parentalitat. En relació amb el segon aspecte, les necessitats educatives dels fills Orte i March (1996) afirmen que existeixen diferents condicionants que comporten que els fills hagin de ser objecte d'atenció, com determinats períodes d'edat, l'endarreriment en l'aprenentatge o els trastorns de conducta. Aquests condicionants generen diferents necessitats educatives. Respecte del tercer aspecte, el context social, es distingeix entre els factors de risc i els factors de protecció. Els factors de risc són aquells factors que augmenten la probabilitat que aparegui una conducta o problema que comprometi l'ajust personal i social de les persones; i els factors de protecció són aquelles influències positives en els comportaments de les persones, allunyant-les de potencials conductes de risc. Com indiquen Orte i March (1996), alguns factors són més predictius que d'altres, especialment en determinades etapes i transicions evolutives com la infància i l'adolescència. Encara cal fer més estudis sobre alguns factors, i també sobre determinats grups de població que no han estat estudiats en profunditat, i als quals se'ls està començant a dedicar més atenció. Així, per exemple, la importància desigual de determinats factors de risc i protecció (com ara el trastorn dissociat en les noies o la depressió en els nois) segons el gènere. O fins i tot la importància de l'agressió, el rebuig i la intimidació dels iguals en determinades etapes crítiques del desenvolupament evolutiu.

Respecte de l'exercici de la parentalitat, Patterson i Dishion (1988) distingeixen dos tipus de tasques en l'exercici de la parentalitat, les tasques bàsiques i les de criaça. Posteriorment aquestes són recollides per Cerezo (1995) en un esquema dinàmic dels ingredients i requisits per a un adequat exercici de la paternitat competent com queda reflectit a la figura 1.

Figura 1. Tasques de la paternitat competent

Complementàriament als termes d'educació parental i parentalitat positiva, aquí fem el terme de l'educació familiar (Bernal, Rivas i Urpí, 2012). Segons Bernal, Rivas i Urpí (2012), en l'educació familiar cal distingir tres àmbits: i) l'educació que té lloc en la vida familiar, sigui de manera intencional o indirecta; ii) l'educació adreçada a potenciar la vida familiar; i iii) l'educació per a la intervenció social en famílies. Els programes d'educació familiar llistats en aquest article es mouen entre el segon i el tercer àmbit: en el cas dels programes en el context escolar, acostumen a estar destinats a l'educació de la vida familiar; en el cas dels programes en el context de serveis socials, s'emmarquen en les situacions per a la intervenció social en famílies.

Marc empíric

Es du a terme una revisió bibliogràfica sobre programes d'educació familiar a Espanya. Es classifiquen segons el seu àmbit d'intervenció: d'una banda, els implementats en el context escolar, i, d'una altra banda, els desenvolupats en el context dels serveis socials comunitaris. En tots dos contextos,

es busca especialment els programes basats en evidències o que presentin alguna mena d'avaluació.

S'han consultat les bases de dades ISI, Academic Search Premier i Dialnet. També s'ha consultat la informació de les *Jornades de Parentalitat Positiva*, esdeveniment anual celebrat pel Ministeri de Sanitat i Política Social del Govern d'Espanya, on es presenten diferents experiències d'educació parental i treball socioeducatiu amb famílies.

Resultats: inventari dels programes d'educació familiar a Espanya en els contextos escolar i comunitari (serveis socials)

L'objectiu és la promoció d'habilitats parentals positives i millors relacions familiars a través de la formació dels pares en estratègies i recursos que promouen les seves competències interpersonals i comunicatives

En primer lloc, en relació amb els programes escolars, el seu objectiu és la promoció d'habilitats parentals positives i millors relacions familiars a través de la formació dels pares en estratègies i recursos que promouen les seves competències interpersonals i comunicatives, així com les seves habilitats socials i d'integració comunitària. D'una banda, aquests programes acostumen a adreçar-se al conjunt de famílies (programes de caràcter universal), sense tenir en compte de manera específica aquelles famílies que presenten dificultats socials. De tots els programes inclosos a la taula 1, dos estan orientats a famílies vulnerables, més específicament a la prevenció de consum de drogues en població adolescent en risc (Larriba *et al.*, 2004; Regueira *et al.*, 2006). D'altra banda, els programes inclosos a la taula estan orientats als pares, i alguns d'ells incorporen també formació per al professorat (Regueira i Cardona, 2006; Oliva *et al.*, 2007; Forest i García, 2006; Flecha *et al.*, 2003). Amb tot, tres d'ells destaquen per fer més èmfasi en el conjunt de la família i en la relació família-escola-comunitat:

- *Famílies que funcionen* (Errasti *et al.*, 2009), on pares i fills participen en sessions formatives paral·leles. És un programa que dins de l'entorn escolar compta amb intervenció directa dels estudiants.
- *Programa de comunicació cooperativa entre la família i l'escola* (Forest i García, 2006). La formació parental integra l'empoderament i la implicació en el procés de decisions; alhora, les famílies realitzen la formació juntament amb el professorat.

- *Comunitats d'aprenentatge*: la formació parental és part del projecte de desenvolupament comunitari amb diferents agents i persegueix l'augment del capital cultural de les famílies a través d'un enfocament participatiu. Han desenvolupat un model sota principis de la vinculació família-escola-comunitat, i es du a terme amb una metodologia que implica la presència de voluntaris a les classes, col·laboració intensiva, grups interactius de treball (implicant pares, professors, estudiants i voluntaris comunitaris), i activitats dialògiques (Flecha, 2009). En aquest model, l'educació/formació s'estén no només als alumnes sinó també als pares, mestres i membres de la comunitat. L'educació parental és dissenyada des de les seves pròpies demandes i a través d'accions de formació basades en la interacció i en compartir coneixement entre iguals.

Menció apart mereixen les escoles de pares com una de les iniciatives més esteses en educació familiar (Romero, 2005; Elorza i Rubio, 2010). La filosofia de les escoles de pares té una certa relació amb el model d'Epstein (Epstein, 2009) en el qual l'escola és un lloc per ensenyar a les famílies a millorar les seves competències parentals. Aquestes escoles són coordinades per les associacions de mares i pares i també de vegades des de serveis socials, i s'emmarquen en les accions adreçades a una millor col·laboració i implicació de les famílies a l'escola. Habitualment es tracta de models molt oberts i no estructurats que permeten múltiples formats i que s'implementen sense avaluar-ne l'eficàcia. És per això que no els incloem a la taula 1.

Taula 1: Programes d'educació familiar i parental en contextos escolars

Nom i descripció	Agents				Entitats			Referència
	Pares	Alumnes	Professorat	Edat (2)	Administració	Entitats privades	Universitat	
La Coresponsabilitat Familiar (COFAMI) El programa busca la major distribució de les tasques familiars, educant en els valors del respecte i la igualtat.	✓			6 - 17	✓		✓	Maganto y Bartau (2004).
Entrenament familiar en habilitats educatives per a la prevenció de la drogodependència (PROTEGO) (1) Els programes comunitaris de prevenció de drogues en serveis socials, serveis de salut i escoles	✓			9 - 13	✓	✓		Larriba, Durán i Suelves (2004).
Famílies que funcionen. Programa familiar de prevenció de drogues. Adaptació espanyola del "Strengthening Families Program 10-14".	✓	✓		10 - 13	✓		✓	Errasti, Al-Halabi, Secades, Fernández, Carballo & García (2009).
"A temps" Programa de prevenció selectiva familiar (1) Programa de prevenció de drogues orientat a famílies amb fills en risc.	✓		✓	2	✓	✓		Regueira i Cardona (2006).
Programa de Suport a Mares i Pares d'Adolescents Formació de suport familiar per a l'entrenament de les competències educatives i les responsabilitats familiars.	✓		✓	2	✓		✓	Oliva, Hidalgo, Martín, Parra, Ríos i Vallejo (2007).
Programa Comunicació cooperativa entre la família i l'escola (Family Matters-Cornell University). Aquest programa consisteix en un workshop amb pares, un seminari amb professors i una sessió conjunta de pares, professorat i l'equip directiu. Promou l'empoderament i la presa conjunta de decisions.	✓		✓	6 - 15	✓		✓	Forest i García (2006).
Comunitats d'Aprenentatge. Projecte comunitari que implica recursos privats, públics i associatius.	✓	✓	✓	0 - 18	✓	✓	✓	Flecha, R.; Padrós, M.; Puigdemívol, I. (2003)

(1) Prevenció selectiva (2) Adolescència

En segon lloc, en relació amb els programes de serveis socials comunitaris (vegeu taula 2), aquests han estat promoguts per a famílies en risc social. En contrast amb els programes escolars de caràcter universal, els programes parentals en serveis socials són de caràcter selectiu. Dels programes inventariats, dos inclouen formació per al conjunt de la família, tant per a pares com per a fills. El primer és el programa de suport familiar anomenat *Espais familiars*, orientat a promoure l'afecció i la coresponsabilitat familiar, i alhora empoderant les famílies i fomentant les xarxes socials comunitàries. El segon està adreçat a l'entrenament de competències familiars amb nens de 7 a 12 anys (Orte *et al.*, 2013): el *Programa de Competència Familiar* (PCF) és una adaptació del *Strengthening Families Program* (SFP) (Kumpfer, DeMarsh i Child, 1989). Es tracta d'un programa de prevenció originalment dissenyat per augmentar la resiliència dels nens a l'abús de substàncies i potencials problemes de comportament.

Taula 2: Els programes d'educació familiar i parental en els serveis socials comunitaris

Nom i descripció	Edat	Entitats			Referència
		Administració	Entitats privades	Universitat	
Créixer Felços en Família. Promoció del desenvolupament infantil i la competència familiar a través del suport psicoeducatiu.	0 - 6	✓	✓	✓	Rodrigo et al. (2008).
Viure l'Adolescència en Família. Promoció de la convivència familiar a través del suport psicoeducatiu.	12 - 17	✓	✓	✓	Rodrigo et al. (2010).
Programa-Guia per al desenvolupament de competències emocionals, educatives i parentals. Programa de suport familiar per al foment de la parentalitat positiva.	2 - 17	✓		✓	Martínez-González, R.A. (2009).
Construir allò quotidià. Un programa d'educació parental. Educació per a la coresponsabilitat en l'organització familiar (des d'una perspectiva que fomenta la igualtat de gènere).	0 - 12	✓		✓	Torío et al. (2010)
Programa de Competència Familiar (PCF) (2) Adaptació de la versió selectiva del <i>Strengthening Families Program</i>	8 - 12	✓	✓	✓	Orte et al. (2013)
Programes d'Orientació Educativa Familiar (POEF) per a la capacitat parental: "Creixent en l'afecte". Programa d'entrenament de les habilitats parentals i els vincles emocionals.	0 - 17	✓			García (2012)
Programa de Formació i Suport Familiar Intervenció psicosocial amb famílies que busquen optimitzar les relacions personals i la vida familiar quotidiana.	0 - 17	✓		✓	Hidalgo et al. (2007)
Programa de Prevenció Familiar en Drogodependències. Programes per a famílies en risc de consum de drogues.	7 - 17	✓		✓	Carcelén, Senabre, Morales i Romero (2010)
Preescolar Na Casa. Formació parental basada en la reflexió sobre la vida quotidiana (formació principalment adreçada a entorns rurals).	0 - 6	✓	✓		Equipo de Preescolar Na Casa (1996).
Primera Aliança. Programa de promoció de vincles afectius saludables durant la criança.	0 - 6	✓		✓	Pitillas (2012)
Espais familiars (2) Ventall de serveis adreçats a les famílies (especialment les famílies vulnerables) per a promoure els vincles familiars, la coresponsabilitat, l'empoderament familiar i les relacions socials comunitàries.	0 - 6	✓		✓	Basat en el programa francès "Maison Vert"

(1) La informació sobre institucions finançadores no sempre està disponible.

(2) Programa multicomponent: formació parental, formació als nens i formació familiar.

Discussió i conclusió

L'anàlisi dels programes d'educació familiar a Espanya inventariat a les taules ha comportat algunes reflexions en relació amb el seu disseny i implementació. En relació amb els programes en el context escolar, es detecten alguns aspectes a millorar. Primer, el fet que estiguin pensats principalment per a famílies normalitzades implica que no es tinguin en compte les diferències en competències familiars entre famílies, així com les diferents dinàmiques familiars. Algunes famílies poden no estar en condicions per dur a terme el procés dels programes sense suport específic que minimitzi els efectes negatius de les seves circumstàncies familiars, com en el cas de les famílies en situacions de risc. Per tant, en aquests casos l'eficàcia dels programes d'educació familiar pot ser qüestionada. A més, aquestes famílies en risc poden no estar en disposició de participar en les activitats de col·laboració amb l'escola en els processos de preses de decisions o en activitats d'implicació voluntària.

Segon, la majoria dels programes d'educació parental i familiar en el context escolar té un substrat jeràrquic, en el qual en força ocasions els professionals "ensenyen" als pares com donar suport als seus fills i a la seva educació escolar. Els programes haurien de presentar un major contingut orientat a la transformació de les dinàmiques familiars i les dinàmiques família-escola. Bona part dels programes escolars analitzats reproduïxen la divisió de les esferes educatives: la formació és orientada bàsicament als pares, i no es té en compte les necessitats formatives en aquest àmbit, que també tenen els fills i el professorat.

En relació amb els programes en el context dels serveis socials comunitaris, aquests s'enfoquen a les famílies amb dificultats socials. Inicialment estan plantejats des d'una perspectiva sistèmica, tot i que, quan són desplegats, predomina l'enfocament del model d'intervenció en els déficits. La majoria d'aquests programes s'adrecen bàsicament als pares, deixant en segon terme els fills i els agents escolars. S'ha identificat una relativa manca d'iniciatives des de serveis socials que incloguin les escoles com a actors actius en els programes de parentalitat. La majoria dels programes consideren els nens com a beneficiaris passius i no són inclosos en les sessions de formació. Espais Familiars i el Programa de Competència Familiar serien les principals excepcions a aquesta tendència.

En conjunt, es detecten dos grans grups de programes: uns amb una major estructuració de continguts (fins i tot manualització dels continguts) i avaluacions formalitzades; i uns altres amb una intervenció més de tipus terapèutic i orientada al suport familiar. Els programes en els contextos escolar i social-comunitari presenten interessants i diferents formats, però se'n podrien complementar les propostes d'educació parental/familiar amb altres tipus d'intervencions socioeducatives que permetin una acció més integra-

Els programes haurien de presentar un major contingut orientat a la transformació de les dinàmiques familiars i les dinàmiques família-escola

És important que els programes d'educació parental incloguin formació també per als fills

da. A més, és important que els programes d'educació parental incloguin formació també per als fills (per a la millora de les relacions familiars) i per al professorat i professionals de serveis socials (per a la millora de les relacions família-escola i família-serveis socials). Per últim, els programes en tots dos contextos estan molt compartimentats, i es recomana una major circularitat entre els formats i tipus d'intervenció en les dues esferes. En aquest sentit, la recerca duta terme en aquest article, de recollida i sistematització d'informació sobre els programes d'educació parental i familiar a Espanya, vol aportar elements per aprofundir en el coneixement sobre aquest tipus d'intervencions en els dos contextos.

Belén Pascual Barrio

Professora del Dept. de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears
Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES)
belen.pascual@uib.es

María Antonia Gomila Grau

Professora del Dept. de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears
Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES)
ma.gomila@uib.es

Joan Amer Fernández

Professor del Dept. de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears
Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES)
joan.amer@uib.es

Bibliografia

- Alberdi, I.** (2006). "La transformación de las familias en España". En: *Abaco, Revista de Cultura y Ciencias Sociales*, 49-50, p. 30-39.
- Bernal, A.; Rivas, S.; Urpí, C.** (2012). *Educación familiar. Infancia y adolescencia*. Madrid: Pirámide.
- Boutin, G.; Durning, P.** (1997). *Intervenciones socioeducativas en el medio familiar*. Madrid: Narcea.
- Brullet, C.; Marí-Klose, P.** (2008) "Relacions familiars, personals i d'intimitat entre sexes i generacions". En: *Nous Horitzons*, 189, p. 40-50.
- Cánovas, P.; Sahuquillo, P.** (2010). "Educación y diversidad familiar: aproximación al caso de la monoparentalidad". En: *Educatio siglo XXI*, 28, 1, p. 109-120.

- Carcelén, R.; Senabre, I.; Morales, J. L.; Romero, F. J.** (2010). “¿Cómo puedo proteger a mis hijos de las drogas?: una experiencia de prevención de drogas en familia”. En: *Revista española de drogodependencias*, 1, p. 92-97.
- Centre for parenting and research** (2006). *Effective parenting capacity assessment: key issues. Research to practice notes*. Disponible en: <http://www.community.nsw.gov.au/>.
- Cerezo, M. A.** (1995). “El impacto psicológico del maltrato: primera infancia y edad escolar”. En: *Revista Infancia y Aprendizaje*, 71, p. 135-158.
- Collet, J; Tort, A.** (coords.) (2012). *Famílies, escola i èxit. Millorar els vincles per millorar els resultats*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Comissió Europea** (2011). *Tackling early school leaving: A key contribution to the Europe 2020 Agenda*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussel·les, 31.1.2011. COM(2011) 18 final. Disponible en: http://ec.europa.eu/education/school-education/doc/earlycom_en.pdf
- Comissió Europea** (2012). *Education and Training for a smart, sustainable and inclusive Europe. Analysis of the implementation of the Strategic Framework for European cooperation in education and training (ET2020) at the European and national levels*. Commission Staff Working Document. Disponible en: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/progress-reports_en.htm
- Consell de la UE** (2006). *Recomanació Rec (2006)19 del Comitè de Ministres als estats membres sobre polítiques de suport a l'exercici positiu de la parentalitat*. Disponible en: <http://www.msc.es/ssi/familiasInfancia/docs/recomendacion.pdf>
- Deslandes, R.** (2010). “Le difficile équilibre entre la collaboration et l'adaptation dans les relations école-famille”. En: G. Pronovost & C Legault (dirs.). *Familles et réussite éducative. Actes du 10è symposium quebécois de recherche sur la famille*. Montreal: Presses Universitaires de Quebec.
- Elorza, C.; Rubio, T.** (2010). “Servicios educativos para padres noveles”. En: *Cuadernos de Pedagogía*, 282, p. 31-34.
- Epstein, J.** (2009). *School, family, and community partnerships: your handbook for action*. Thousand Oaks: Corwin Press.
- Equipo de preescolar Na Casa** (1996). *Programa Preescolar Na Casa*. Santiago: Fundación Meniños.
- Errasti, J. M.; Al-Halabí, S.; Secades, R.; Fernández-Hermina, J. R.; Carballo, J. L; García-Rodríguez, O.** (2009). “Prevención familiar del consumo de drogas: el programa familias que funcionan”. En: *Psicothema*, 21,1, p. 45-50.
- Esping-Andersen, G.** (2007). “Un nuevo equilibrio de bienestar”. En: *Política y Sociedad*, 44, 2, p. 11-30.
- Feito, R.** (2012). “Les raons d'un distanciament”. En: J. Collet y A. Tort (coord.). *Famílies, escola i èxit. Millorar els vincles per millorar els resultats*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

- Fernández Enguita, M.** (1993). *La profesión docente y la comunidad escolar: crónica de un desencuentro*. A Coruña: Fundación Paideia.
- Fernández Enguita, M.** (2007). "Educar es cosa de todos: escuela, familia y comunidad". En: J. Garreta (ed.) *La relación familia y escuela*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida.
- Flaquer, L.** (2004). "La articulación entre familia y el Estado de bienestar en los países de la Europa del Sur". En: *Papers*, 73, p. 27-58.
- Flecha, R.; Padrós, M.; Puigdemívol, I.** (2003). "Comunidades de Aprendizaje: transformar la organización escolar al servicio de la comunidad". En: *Organización y gestión educativa*, 5, p. 4-8.
- Flecha, R.** (2009). "Cambio, inclusión y calidad en las comunidades de aprendizaje". En: *Cultura y Educación*, 21, 2, p. 157-169.
- Forest, C.; García, F. J.** (2006). *Comunicación cooperativa entre la familia y la escuela*. Valencia: Nau Llibres.
- García, M. A.** (2012). Programas de Orientación Educativa Familiar para capacitación parental. Póster presentado en *IV Jornadas Parentalidad Positiva* (octubre 2012). Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad. Disponible en: <http://www.msssi.gob.es/ssi/familiasInfancia/documentacion.htm>
- Hidalgo, M. V.; Menéndez, S.; Sánchez, J.; Lorence, B.; Jiménez, L.** (2007). *Programa de Formación y Apoyo Familiar*. Sevilla: Universidad de Sevilla.
- Kumpfer, K. L.; Demarsh, J. P.; Child, W.** (1989). *Strengthening Families Program: Children's Skills Training Curriculum Manual* (Prevention Services to Children of Substance abusing Parents). Utah: Social Research Institute, Graduate School of Social Work, University of Utah.
- Larriba, J.; Durán, A. M.; Suelves, J. M.** (2004). *Entrenamiento familiar en habilidades educativas para la prevención de las drogodependencias*. Barcelona: Promoció i desenvolupament social.
- Loizaga, F.** (2011). "Parentalitat positiva. Les bases de la construcció de la persona". En: *Educació Social: Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 49, p. 70-88.
- López, P.** (2011). "Intervenció estratègica amb famílies: reduir la complexitat per potenciar els recursos". En: *Educació Social: Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 49, p. 48-69.
- Maganto, J. M.; Bartau, I.** (2004). *Corresponsabilidad familiar (COFAMI): Fomentar la cooperación y responsabilidad de los hijos*. Madrid: Pirámide.
- Martínez-González, R. A.** (2009). *Programa-Guía para el desarrollo de competencias emocionales, educativas y parentales*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Política Social e Igualdad.
- Meil, G.** (2006). *Padres e hijos*. Barcelona, Fundació La Caixa.
- Moreno, A.** (2012). "Familia, empleo femenino y reproducción en España: incidencia de los factores estructurales". En: *Papers*, 97,2, p. 461-495.

- OCDE** (2011). What can parents do to help their children succeed in school? *Pisa in Focus*, 10 (Novembre).
- Ochaita, E.; Espinosa, M. A.** (2012). “Los Derechos de la Infancia desde la perspectiva de las necesidades”. En: *Educatio siglo XXI*, 30, 2, p. 25-46.
- Olivia, A.; Hidalgo, M. V.; Martín, D.; Parra, A.; Ríos, M.; Vallejo, R.** (2007). *Programa de apoyo a padres y madres de adolescentes*. Sevilla: Consejería de Salud de la Junta de Andalucía.
- Orte, C.; March, M. X.** (1996). *Pedagogía de la inadaptación social*. Valencia: Nau Libres.
- Orte, C.; Ballester, Ll.; March, M.** (2013). “El enfoque de la competencia familiar: una experiencia de trabajo socioeducativo con familias”. En: *Pedagogía social: revista interuniversitaria*, 21, p. 13-37.
- Parada, J. L.** (2010). “La educación familiar en la familia del pasado, presente y futuro”. En: *Educatio siglo XXI*, 28, 1, p. 17-40.
- Patterson G. R.; Dishion T. J.** (1988). “Multilevel family process models: Traits, interactions, and relationships”. En: R. Hinde, J. Stevenson-Hinde (eds.). *Relationships and families: Mutual influences*. (p. 283-310), Oxford, UK: Clarendon.
- Pitillas, C.** (2012). Primera Alianza. Programa para la promoción de vinculaciones tempranas saludables con familias en riesgo de exclusión social. Póster presentado en *IV Jornadas Parentalidad Positiva* (octubre 2012). Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad. Disponible en: <http://www.msssi.gob.es/ssi/familiasInfancia/documentacion.htm>
- Regueira, A.; Cardona, J. A.** (2006). “A tiempo” programa de prevención selectiva familiar. *Proyecto Hombre: revista de la Asociación Proyecto Hombre*, 58, p. 64-67.
- Riera, J.** (2011). “Les famílies i les seves relacions amb l’escola i la societat davant del repte educatiu, avui”. En: *Educació Social: Revista d’Intervenció Socioeducativa*, 49, p. 11-24.
- Rodrigo, M. J.; Máiquez, M. L; Byrne, S.; Rodríguez, B.; Martín, J. C.; Rodríguez, G.; Pérez, L.** (2008). *Programa Crecer Felices en Familia. Programa de apoyo psicoeducativo para promover el desarrollo infantil*. Valladolid: Junta de Castilla y León.
- Rodrigo, M. J.; Máiquez, M. L; Martín, J. C.** (2010). *La parentalidad positiva y sus necesidades de apoyo*. Madrid: Federación Española de Municipios y Provincias y Ministerio de Sanidad y Política Social.
- Rodrigo, M. J.; Martín, J. C.; Máiquez, M. L; Álvarez, M.; Byrne, S.; González, A.; Guerra, M.; Montescoda, M. A; Rodríguez, B.** (2010). *Programa Vivir la adolescencia en familia. Programa de apoyo psicoeducativo para promover la convivencia familiar*. Toledo: Junta de Comunidades de Castilla La Mancha.
- Romero, M.** (2005). *Las escuelas de madres y padres de Madrid capital: estudio comparado*. Tesis Doctoral. Universidad Complutense de Madrid.
- Sáez, L.** (2008) *Familia i valors. La institució familiar en temps de canvi*. Barcelona: Fundació Lluís Carulla y ESADE.

Sallés, C.; Ger, S. (2011). “Les competències parentals en la família contemporània: descripció, promoció i avaluació”. En: *Educació Social: Revista d’Intervenció Socioeducativa*, 49, p. 25-48.

Sanders, M.; Markie-Dadds; Turner, K. (2003). Theoretical, Scientific and Clinical Foundations of the Triple-P Positive Parenting Program. A population approach to the promotion of parenting competence. *Parenting Research and Practice Monograph, 1*. University of Queensland, Australia: Parenting and Family Support Centre.

Torío, S.; Peña, J. V.; Rodríguez, M. C.; Molina, S. (2010). “Hacia la corresponsabilidad familiar: Construir lo cotidiano. Un programa de educación parental”. En: *Educatio Siglo XXI*, 28, 1, 2010, p. 85-108.

Torres, A.; Rodrigo, M. J. (2014). “La influencia del apego y el autoconcepto en los problemas de comportamiento de los niños y niñas de familias en desventaja socioeconómica”. En: *Educatio Siglo XXI*, 32, 1, p. 255-278.